

SMĚRNICE PRO VYDÁVÁNÍ STARŠÍCH ČESKÝCH TEXTŮ

Jiří Daňhelka

1. Obecné otázky vydávání starších textů

1. Vydávání starších textů a vytvoření podmínek pro porozumění jim je nutno vidět ve dvou aspektech: jednak je to prostředek poznání a tím i předpoklad pro další úvahy nebo pro další bádání, jednak je to výsledek složitého a rozsáhlého úsilí přípravého. Pro uživatele je to zpřístupnění textu jako dokumentu a zabránění jeho nového života jako pomátky své doby, pro editora je to pak vyvolání a uzavření filologického přístupu k textu. Jen tehdy, je-li u editorské práce splněna podmínka filologické odbornosti, pracovní svědomitosti a zasvěcenosti do vši problematiky s vydávaným textem spjaté, je zajištěna hodnota edice pro etapu jejího využití.

2. Aby byla usnadněna činnost editorů, zobecnii jsem formou směrnice vlastní dosavadní práci a zkušenosti s texty z různých dob. Samozřejmě jsem přitom využil všeho, co je dostupné jako projev již téměř stoletého úsilí o vytvoření a zdomácnění edičních zásad a pravidel. Opíral jsem se o tyto materiály:

Pravidla pro vydávání pramenů ku poznání literárního života v Cechách, na Moravě a v Slezsku, jak byla dle návrhu komise třetí třídou schválena dne 31. prosince 1892, Věstník ČA 2, č. 1, 1893, s. 41—46.

Pravidla pro vydávání pramenů k poznání literárního života československého, jak byla podle návrhu komise třetí třídou schválena dne 31. prosince 1892 a pozměněna dne 6. června 1923 — zpráva ve Věstníku ČA 32, č. 5—6, 1923, s. 19—20, změny na s. 21, upravená pravidla otištěna u Strakovy vydání Řečí nedělních a svátečních Tomáše Štítného z roku 1929.

Pravidla pro vědecký přepis didaktických zápisů, Věstník ČA 52, č. 1, 1943, s. 1—5. Směrnice pro jednotnou úpravu českých textů Památek staré literatury české (z roku 1945), jen rozmožněná instrukce.

A. Doštal, K ediční metodice staroslovenských textů, Slovica 19, č. 1—2, 1949, s. 28—53.

Transkripční pravidla, platná pro středověké texty (z let asi 1406—1750), pro potřeby Státního ústavu historického zprůcovala komise (prof. Vl. Šmilauer) kolem roku 1950 a dala k dispozici v opisech.

Směrnice pro úpravu starších českých textů. Doplněk k směrnici pro úpravu starších českých textů, pořídila redakční komise Památek staré literatury české roku 1954 a distribuovala v opisech.

Obecné zásady ediční a poučení o starém jazyce českém, Výbor z české literatury od počátku po dobu Husov, Praha 1957, s. 25—35.

O. Svejkovská, Jak vydáváme literární dokumenty, Sborník Národního muzea C - literární historie 7, 1962, č. 3, s. 93—102.

Obecné zásady ediční a poučení o češtině 15. století. Výbor z české literatury husitské doby 1, Praha 1963, s. 31—41.

A. Škarka, Edičně textologické zásady pro vydávání českých spisů J. A. Komenského, z roku 1664, rozmoženo pro interní potřebu redakční rady pro vydávání spisů J. A. Komenského.

Editor a text. Úvod do praktické textologie, Praha 1971.

3. Snad by bylo možno očekávat, že si badatelské středisko zaměřené na husitství a husitské tradice vypracuje směrnice pro vydávání pramenů především z husitské doby. To by však byl nespříhodný přístup k úsilí o co nejlepší zvidadnutí edičního programu. Vždyť texty týkající se husitské doby, literární pomátky i ostatní písemné prameny, netvoří žádný izolovaný okruh, nejsou uzavřeny v žádnou etapu s nepřístupným ohraničením, a to ani z hlediska literárního, ani z hlediska vývoje jazyka. Literatura husitské doby je přece organicky spjata se starším literárním vývojem a současně tvoří odrazový můstek pro literární vývoj pozdějších etap. Pokud jde o český jazyk, ten i v době vznachu husitského myšlení, i v etapě dozrávání husitského radikalismu plnil stále, tak jako dříve, funkci kulturního jazyka v rámci vývoje tzv. staré češtiny, jazyka už vyspělého, který pozvolna směřoval k tomu, aby se rozestoupil v dva dialekticky spjaté, leč řadou distinkčních znaků od sebe

výrazně odlišné celky, jež tvoří na jedné straně jazyk běžného denního styku a na druhé straně jazyk kulturního života a literární tvorby. Navíc proměny k studiu husitských tradic pocházejí také z dob, kdy se už vysloveně spisovná podoba jazyka v nových podmínkách kulturního rozmachu (renaissance) i technického zdokonalování (knihstisk) zřetelně formovala a z jazyka jako celku vyčleňovala s posilním vědomě a uvědoměle reprezentovat národní pospolitost a být nástrojem její kultury. Jisté není možno vytknout práci s texty různých těchto dob z plynné řady vývoje prostředků k jazykovému ztvárnění myšlenek a nelze usilovat o časově omezené ediční směrnice jako jen výsledek obecných zásad ediční práce a její odpovídá realizace. Proto je zde předloženo obecná směrnice pro vydávání starších textů vůbec.

4. Z obecných otázek editorické problematiky je především třeba připomenout, že k tomu, co se vydává, je možno přistupovat dvojným způsobem: za prvé jako k textu — to znamená, že se respektuje jeho stav jakožto výraz doby, kdy vznikla ta jeho realizace, kterou má editor před očima, tj. kdy byl text napsán nebo opsan; za druhé jako k paměťce — to znamená, že se konkrétní ztvárnění promítá do doby, kdy vznikla daná památka, tedy kdy byl napsán archeový, tj. předloha (autorská podoba), z níž se opisováním její text vyvíjel až k té podobě, kterou jako konkrétní zápis (nebo tisk) máme k dispozici. Možnost rozlišovat přístup k textu a přístup k paměťce má také svou speciální problematiku v otázce autenticity. Jsou texty, které jsou to texty neliterárního charakteru. Ale jsou texty jiné, ve kterých jde o opisy, někdy i neoklikaté generace; v nich je nutno předpokládat řadu posunů, ne-li v rovině obsahové a stylistické, tedy zpravidla zcela nepochybné v rovině jazykové — to je především maximální množství památek literární povahy. Na volbě přístupu k textu závisí také rozhodnutí o postupu při ediční přípravě.

5. Při práci s textem je dále třeba stále vycházet z nutnosti odlišovat v rámci obecného rozporu mezi obsahem a formou jeho jazyk relevantní pro význam sdělení a jazyk obsahově nerelevantní, týkající se jen problematiky jazykového vyjádření daného obsahu, nanejvýš zasahující oblast stylu vyjádření. Uvnitř této široké problematiky se skrývá i další problém, ož kam sahá oblast grafiky (jakožto jevu formálního) a odkud začíná problematika jazyka (jakožto jevu obsahového). Je to problém někdy velmi svízelný, ale zdaleka ne jediný. Je nebezpečné se domnívat, že editorické instrukce začíná a končí na jediném požadavku: aby vydávání znamenalo plnit polyn, jak se má co přepisovat. Takhle nelze editorickou problematiku zjednodušovat. Bylo by to přímo její vulgarizování. Pro každého editora je velkým svizlem to, co mu práci komplikuje a co jí často i zavadí. A to je všechno, co charakterizuje právě písemné vyjadřování, ať už jde o opisování předloh (v široké sféře od mechanického opisování až po volnou a zcela záměrně upravenou nebo aktualizovanou reprodukci), nebo je to koncipování podle formulátových vzorů či snad dokonce samostatné stylizování převzatých nebo vlastních myšlenek. Především je tu ve hře nepovinnost v jazyce a neustálý, tu volnější, tu zas překotnější pohyb ve všech jeho plánech. Ale mimoto má tu své důsledky také nejen nedostatek normy, nýbrž náky i nedostatek pocitu, že je pro kulturní jazyk třeba něčeho takového, jako je norma. Dále je to tradice grafického vyjadřování menších se jazykových jevů a navíc — to se týká především opisování — interfe-rance, a to i jazyka předloh a jazykového povědomí pisatelů, i grafiky předloh a grafických návyků opisovatelů. K vyřešení těchto obecných problémů a stanovení jejich dosahu pro ediční práci nelze dát žádný konkrétní návod — samozřejmě kromě návodu nejzákladnějšího, že problémy je nutno řešit, nikoli obcházet nebo přenášet na někoho jiného.

6. Třetí zásada editorické práce a editorického rozhodování je nutnost orientace ve vývojových tendencích jazyka a schopnost určit postavení jazyka vydávajícího textu ve vývojové řadě. Editor je samozřejmě povinen respektovat stav jazyka vydávajícího textu, ale přitom také musí umět rozpoznat, jakou vývojovou tendenci tento stav v sobě má. Je mnoho momentů, které narušovaly (a stále narušují) přímou čarou vývoje. I ty je třeba respektovat, měl-li charakter tendence, ať už jejich působením text směřuje k nové kvalitě vývoje, nebo naopak ať se jimi omezuje pronikání pokrokových jevů vývoje. Takovými narušujícími tendencemi, které je třeba respektovat, jsou analogie všeho druhu, částo také analogie, které propojují různé

plány jazyka. Vždy posunují vyjadřování ve smyslu nějaké tendence do nějaké vývojové roviny. Ovšem vedle analogií se uplatňují také jejich patologické formy, tzv. zvrtné analogie, někdy nazývané hyperkorektností; jsou-li čisté formální, říká se jim také hyperkorektnost pisatelů. Ty jsou výrazem chaosu v jazyce a zejména v myšlení o jazyce. A somy také působí, pokud dochází k uplácení, v jazyce chaos. Jevy jimi působené není editor povinen respektovat, zejména jsou-li formálního charakteru a není-li naopak důvod je zdůraznit.

7. Tímto konstatováním, které je na příslušných místech věleho do těchto edičních zásad, se otvírá problematika, která dosud nedocházela teoretického uvažování, ač se v ediční praxi fakticky uplatňovala, třeba jen v jisté míře. Jde o standardizaci jazyka nebo aspoň některé jeho stránky, je-li pro to vážný důvod. Standardní podoba jazyka v tom či onom jevu se nazývá taková podoba, ke které lze dospět rozбором téhož jevu v celé vývojové řadě, přitom s přihlídnutím k etymologii slova a k původu i vývoji jeho tvaru, jakož i s respektováním u něho také způsobu jeho tvoření. Radu desítek let, ba snad i několik století naše edice tradovaly standardní staročeskou kvantitu samohlásek ve slovech a jejich tvarech podle toho, co se o této kvantitě vědělo. Někdy možno postupovat jinak a ani nadále jinak postupovat nelze, když staré zápisy rozdíly ve vyslovené kvantitě samohlásek graficky nevyjadřovaly, popř. vyjadřovaly je jen zcela ojedinelé a s výkladem tohoto vyjadřování do jiných jevů, např. do transkripcí souhlásek skupin, kde různý způsob psaní je ve výslovnosti realizován stejně. Při editorické práci musíme mít sílu také rozhodnout, kdy a v čem je standardizace na místě a čím je zdůvodněna. Každé po-činání a každé rozhodnutí tohoto druhu musí být nanejvýš racionální.

8. Ediční práci se nelze nudit pouhým osvojením edičních zásad a s nimi i transkripcí pravidel. Každá ediční práce a v jejím rámci každá transkripce má své problémy zcela osobité. A to proto, že každý tvůrce textu měl své zvyklosti a sklony, že se ani on při psaní nebo při tiskářské činnosti neřídil předem danými jednoznačnými pravidly. Ba známe dosti případy, kdy jeden pisatel a jeden tiskatel v různé době a v různé míře ve své jazykové praxi a ve své grafické manýře kolísali. Pravopisné systémy a posuny v nich i proměny ve fonologické struktuře a v gramatické stavbě jazyka se vždy prozrazovaly jako tendence, které, daný pisatel nebo tiskatel realizoval pod tlakem různých vlivů, jako bylo jeho vlastní jazykové povědomí, nepevný písarský úzus, různá úroveň jazykových znalostí a písarské dovednosti i technického vybavení tiskářského, různá úroveň znalosti latiny a lotinské gramatiky atd. U opisů také nemaly tlak vykonavatele předloha. Nutno vztít v úvahu konečně i to, že na úroveň práce původců textů mělo vliv pracovní prostředí, velmi často stále se měnící, nebo popřípadě spěch, někdy i osobní postoj k zapsované skutečnosti, k opisované předloze i k práci vůbec.

9. Má-li editor všechny tyto předpoklady a požadavky na mysl, přistupuje k právě edice, a to podle rozhodnutí, k jakému typu edice se přikloní.

11. Typy edice

10. Starší české texty, a to jak texty neliterární povahy, přiměřeně přímá sdělení, většinou z denního života, tak také texty literární povahy, které podávají zobecnující a typizující sdělení obrazná nebo literární uspořádání, se vydávají ze dvou důvodů. Za prvé vydání jako takové slouží vědeckému bádání, a to jak přímo, že samo o sobě je předmětem vědecké úvahy, tak také nepřímo, že poskytuje materiálový podklad, umožňující další analýzu a interpretaci. Za druhé vydání seznamuje širší veřejnost s tou či onou památkou jakožto se součástí kulturního dědictví.

Podle toho se rozlišují edice vědecké (či vědecko-informační) a čtenářské (nebo kulturně vzdělávací). Obojí typ edice má však společného jmenovatele: nejen vědecké, ale i populárně zaměřené čtenářské edice musí být pořízeny podle vědeckých zásad. Neměli bychom tak, není možno mluvit o vydání (edici), ale o parafraze, která je teoreticky na úrovni překladu, fakticky byvá něčím mezi edicí a překladem, a často hluboko pod úroveň dobrého překladu. Vzhledem k tomu, že editorická práce je obtížná, a také k tomu, že poznávání pramenů nedochází vždy širokého uplatnění, je třeba doporučit, aby vydání starých textů a zejména památek v nejvyšší možné míře sloužila oběma cílům.

11. K vědeckým účelům se starší české texty a památky vydávají dvojnásobným způsobem: buď přepsány moderním (diakritickým) pravopisem, nebo paleograficky.

Základní formou zpracování textu pro vydání je jeho transkripce moderním pravopisem se vším tím, co k takové transkripci patří. Vydání paleografická mají cenu jen pro bádní filologické. Filologickým oborům, zejména speciálně orientované historické jazykovedě, však plně vyhovuje především studium původního rukopisu nebo starého tisku. Možnost takového studia se neustále zveštuje a usnadňuje zdlouhavým technickým fotografickým a fotografické reprodukce rukopisů, fototypickými vydáními nejdůležitějších rukopisů základních památek a soustavným budováním archivů snímků rukopisů. Se zřetelem k tomu je třeba, aby byly s největší odpovědností vybrány památky, které by měly být paleograficky vydány. Měly by to být nanejvýš jen památky z rukopisů; tisky by neměly poskytovat materiál pro taková vydání památek, ale jde-li o tiskové kurtiozity, je na místě reproduktce takového vzácného tisku fotografickou cestou. Čtenářská a populární informativní vydání přínášejí vždy text transkribovaný.

12. Pokud se texty a památky vydávají přepsány diakritickým pravopisem, platí pro taková vydání, ať jde o vydání k vědeckým účelům, nebo o vydání čtenářské, jednotné transkripční zásady. Zvláštní charakter vědeckého vydání se neprojeví odlišností ani transkripce, ani ostatní úpravy jazykové stránky textu, nýbrž jen rozsahem, uspořádáním a úpravou poznámek k němu.

13. Při vydávání je třeba rozlišovat základní charakter vydávaného textu. Jde-li o texty neliterární povahy, je jejich charakter velmi často dán jejich autenticitou: jde v převážné míře o protografy (autografy); výjimku tvoří listy a některé jiné texty, pokud jsou dochovány v kopiích. Jde-li o literární památky, setkáváme se u nich s autogramem (protogramem) zcela vzácně, zejména pokud jde o starší dobu (počítaje v to i 15. století). I protografy i opisy je třeba před přípravou jejich vydání a před stanovením konkrétního postupu při transkripci textu podrobit mnohstranné analýze. V této analýze je třeba posílit i grafiku textu i jeho grafomatické vlastnosti a zvláštnosti, i spolehlivost jeho zapsaných sdělení, pokud jde o pravdivost a pravděpodobnost jejich věcného obsahu vzhledem k záměru (zpravidla jen předpokládanému) jejich původce.

14. I u protografů i u opisů je třeba především stanovit míru jejich spolehlivosti. Jinými slovy: je třeba zjistit, jak je obsah textu a jeho jazyková výstavba porušena chybami, vzniklými při psaní (u protografů) nebo při opisování (u opisů). To má význam pro rozkročení, zda se porušená místa budou upravovat, či nikoli. U protografů s jednotlivými písařskými chybami, které zasahují jen oblast grafiky, bude vydavatel opatrný tam, kde se kontext bude zdát porušený nějakou anomálií morfologickou nebo syntaktickou — předpokládá osobité formy vydávající nade vše než v opise, který se hemží zřetelnými opisovými chybami a omyly. Vydavatel celkově spolehlivého zápisu nesáhne k emendacím problematických míst a různé formovaných i deformovaných tvarů slov, ale spíše k upozornění na skutečné problémy jen formou poznámek. Naproti tomu u textu henzeřihlo se formální nedostatky se vydavatel nebude rozpakovat porušená místa upravit, ovšem se samozřejmým upozorněním v poznámce, jakou počítá daného místa má textový pramen.

Praxi v tomto případě ovlivňuje způsob, jak je vydáván text dochován. Je-li znám jen z jediného zápisu a jde-li přitom o neliterární text, psaný zkušeným písařem, je situace zcela jiná než v případě, že jde o literární památku s bohatým rukopisným dochováním. V tomto druhém případě může být textologická analýza podložena ještě kritikou textu a vydavatel může usilovat o to, aby jeho vydání přineslo kritický text, tj. takový, který je vypracován na podkladě analýzy textových pramenů a může být proto považován za věcně (obsahově) i formálně (jazykově) nejlepší a předpokládanému protografu (autografu) za nejbližší. Musí si být o všem vědom toho, že usílem o kritický text dospívá jen k jeho jakémusi modelu, a to s maximální autenticitou obsahu, ale jen s přibližnou autenticitou jazykovou: ať testí problém dobového kolísání v jazykových věcech a v grafickém úzu, jakkoli, přikloněním k některé variantě nebo ponecháním stavu některého zápisu jako východního, vždy se — vzhledem k samému faktu kolísání v jazyce při pozvolném a plynulém přechodu od jedné jeho kvality k druhé — skutečnému stavu autorství předlohy může jen přiblížit, ale nikdy ho nemůže dosáhnout. Nutno

zdůraznit, že k vypracování a vydání kritického textu je u literárních památek podstatně více příležitosti (ač ani tam nejsou ojedinelé případy dochování v jediném textovém prameni) než u textů věcného sdělení povahy neliterární. Navíc nutno zdůraznit, že účelem vypracování kritického textu není rekonstrukce archetypu (pokoušeli se vydavatel o ni, je to tedy jen práce navíc, která tak musí být jasně označena a také podle toho hodnocena), nýbrž vědecký podložený a věcně reflektovaný i jazykově v nutně míře emendovaný úprava konkrétně dochovaného textu. Emendace a komparační zpracování jiných textů (zápisů), které jde za tuto hranici nutnosti, je vždy jen součástí poznámkového aparátu. U textu solitárně dochovaného má editor právo a povinnost (samozřejmě s užitím poznámek) usilovat o vypracování takového jeho znění, ve kterém jsou na základě věcné kritiky a filologické interpretace opraveny zjevné omyly a chyby písařovy, komolící jeho podobu a význam.

15. V transkribovaných vědeckých vydáních i ve vydáních čtenářských, které mají současně sloužit k vědecké práci, se zpravidla nepřipouští normalizace textu, odstraňující mluvnické odchylky a kolísání. Památka se tedy v zásadě vydává jako dochovaný rukopis. Výjimku mohou tvořit takové případy, kdy se z pozdního rukopisu vydává památka s bohatým rukopisným dochováním nebo jako rukopis. V takovém případě je možnost rekonstrukce a normalizace jazykových jevů se zřetelem k době vzniku památky, ale vždy jen v souhlase s tendencemi, které vyplývají z rukopisu. Ve vydáních vědeckých a ve vydáních, které mohou sloužit vědecké práci, je vždy ovšem nutno zásady přírodně rekonstrukce a normalizace přesně a podrobně objasnit. Tento způsob vydávání je také přípustný u literárních chrestomatikách a v takových podobných příručkách jazykových, kde může být na závadu dochování starobylých památek v pozdním opise.

16. Čísle vědecká vydání se doporučuje opatřovat snímky některých charakteristických partií rukopisu. Pokud se v nich texty vydávají v přepise diakritickým pravopisem, doporučuje se připojit v úvodu, který je věnován problémům editiční techniky, nebo ve zvláštní příloze ukázky v původním pravopise. V úvodu k edici se přehledně vyznačí, kterými ekvivalentními znaky dnešního pravopisu diakritické od provádělnosti nebo zvláštní příklady transkripce jsou vyznačovány v poznámkách k textu.

Ve vydáních smíšených jsou tyto údaje, v stručnější podobě, zahrnuty do editiční poznámky nebo do úvodu k poznámkám k textu apod.

V edičních populárních zaměření neboli čtenářských (v nich není podrobný textověkritický poznámkový aparát vůbec nebo je jen v omezeném rozsahu) by měl vydavatel vždy, aspoň v stručné editiční poznámce objasnit své základní editiční zásady. Jestliže je v čtenářské edici vydávána památka, která nebyla jinak vydána, a jestliže text vydání je zpracován podle jednotlivých editičních zásad a řadí se jednotlivými zásadami transkripčními, doporučuje se vydavatel, aby v některém odborném časopise otiskl podrobně objasnění své aplikace těchto zásad, jakož i textové poznámky k jednotlivým místům.

17. U památek s bohatým dochováním v textových pramenech (v rukopisech a tiscích) si editor všestrannou textologickou analýzou stanoví, který z pramenů je se zřetelem k typu edice pro vydání nevyhovnější. Ten je pak základem edice a z něho se vychází při zpracování textu kritického. Ostatní slouží jako materiál, který pomáhá řešit místa v základním prameni zkomolená (někdy je také pomáhá objevit) a který formulacemi obměnami ukazuje, jak se rozumělo textu v různých dobách (veleku bližších době vzniku díla, než je doba přípravy edice).

Motivem pro výběr základního rukopisu nemusí být jen textologické výhody, nýbrž i život vydávaného díla apod. Pochopitelně může být editorovi také uloženo vydání konkrétního stonového pramene.

Textového materiálu ostatních textových pramenů (tj. mimo vybraný základní rukopis edice) se užívá jako objasňovacího nebo argumentačního prostředku v poznámkách k textu. Lze jich také použít k objasnění, jak se text díla měnil — to se děje soupisem růzností. Soupisy růzností mohou být úplné nebo

výběru a ty uživateli m edice objasni.

Ediční poznámky mají zpravidla standardní charakter: jsou dvouřádkové a obě části jsou od sebe výrazně graficky odděleny (nejčastěji skobou). V první části je forma daného čtení, jak je v edici, upravená editorem; u této formy je údaj, oč se úprava opírá (jiný text téhož díla, paralelní místo z jiné formulace v témž textu, u překladů a citátů odkaz na předlohu apod.). V druhé části poznámky je to podoba toho místa (v paleografickém opisu), jaká je v základním pramenu. Doporučuje se, aby úpravy, které vycházejí jen z úvahy editorovy, byly označeny zkratkou jeho jména (objasněnou mezi zkratkami a značkami); je to praktičtější a poctivější než tichý předpoklad, že úpravy ničím neoznačené jsou automaticky úpravy editorovy. Jména jsou označeny také ty úpravy, které vycházejí z odborných studií jiných autorů.

Poznamkový aparát, jeho rozsah a úprava se řídí typem edice a možnostmi, které jsou editorovi dány k dispozici. Ediční poznámky mají vždy svou cenu, i když je třeba jen sumární poznámka v úvodu. Zejména u edice k vědeckým účelům je třeba mít na mysli, že poznámky aparát k textu jedné má objasňovat metodu editorovy práce a jediná má umožňovat kritiku této práce.

18. Poznámky k textu vznikají při zpracování textu. Základní součástí tohoto zpracování je transkripce. I ta má své zásady a svá pravidla.

111. Transkripční pravidla pro edice vědecké i čtenářské

19. Přepisem do diakritického prevopisu, užíváního v nové češtině, odstraňujeme starou grafiku se vši její primitivností, neustáleností a nedůsledností. Písmo jednotné „s“ za „s“, „sz“ s tečkou, vysoké (gotické) „s“, „sz“, popřípadě i za jiný způsoby psaní vydávaného pramene, jestliže to odpovídá poměům v jazyce doby vzniku vydávaného textu a vyplývá to z rozboru grafiky daného psaní. Se zřetelem k stejným okolnostem rozlišujeme stejné psané „c“ a „č“ (např. „czlucze“ v transkribované podobě „čtuce“). Zavedíme i moderní provopis v užším smyslu slova (psaní velkých písmen, interpunkce). Přitom se zásadně n e o r m a l i z u j e hlásková stránka jazyka a neodstraníme hláskové kolísání (mimo zdůvodněné případy — viz v č. 15), neodstraníme se zvláštnosti jazykové, at už dobové, nebo nářeční, popřípadě takové, jež za ty nebo ony mohou být považovány.

20. U každého jednotlivého jevu je třeba pečlivě uvěřit, jde-li o zvláštnost grafickou, či jazykovou, tj. hláskovou (zvukovou) nebo mluvnickou.

Možnost takové úvahy předpokládá bezpečně znalosti z historické mluvnice, rozhled po dějinách jazyka a zkušenosti se starými textovými prameny (rukopisy a tisky). Jen tyto znalosti a o ně se opírající komplexní analýza grafiky každého jednotlivého zapsu může dospět k takovému rozhodnutí při transkripci, jež má právo na to, aby byla považována za odpovědná, a jež mohou být hodnocena jako správná. Nelze dát nikomu žádný návod k tomu, jak má jednou pro vždy transkribovat ten či onen znek. Vždy je nutno se rozhodovat jednotlivě, podle zvyklostí i nahodilého úzu písaře konkrétního textu. Nikdy nelze např. říci, že správkou dvou vysokých „s“ je třeba přepřisovat následně „sz“. Nelze přece transkribovat mechanicky „mašo, spasiši, spasišitel“. Ba, je-li důsledně nebo často psáno „spassiti, spassitel“, nelze ani psané „spassen, spassente“ transkribovat jako „spášen, spášente“, protože zcela bezpečně dvě vysoká „s“ jsou tu vyvolána tlakem písařské analogie a je na místě je tedy hodnotit jako jev formální. Na konci 15. století a v první polovině 16. století se v řadě slov prosadila grafika se zdvojeným „ss“ (i vysokým) jako odraz zvláštní výslovnosti hlásky /s/ (dlouhá souhlásk). Označuje se to jako nová geminace. I tuto grafiku je těžké respektovat, třeba je někdy důsledná. V tom případě je vhodné na ni upozornit v ediční poznámce, popřípadě vyložit, oč může jít. Někdy ovšem je problém, zda jde už o novou geminaci, či je to pozůstatek ještě staré grafiky s tradičně geminovanou souhláskou. Tak, jako se tlakem analogie psalo „spassen“, „spassente“ i „spassiti“, „spassitel“, tak se zase tlakem celé četeli slova a tvořili slova kolemi slovesa „spassiti“ ostře „s“ prozrazovalo a prosadilo (jak vidíme i z dnešního stavu jazyka) tam, kde podle pravidel morfolgie by mělo být tupé „sz“, tak jako je např. od „prostiti, hasiti“ náležíté „prosen, hašen“. V takových případech je

transkripce „spassen, spassente“ zcela odpovědná, i když jí snad někdo může prohlasovat za nesprávnou nebo problematickou. Je rozhodně zodpovědnější než mechanická transkripce „spasiši, spasišitel“.

Je někdy jediné východisko pro transkripce problematických grafických tlumočení některých fonémů (zejména /s/ a /š/, /z/ a /ž/, /c/ a /č/, /n/ a /ň/) a skupin fonémů (např. /ss/, /cs/ nebo /čs/, /čšš/ apod.), totiž přidržet se standardních transkribovaných forem, vycházejících z etymologie a respektujících způsobů tvoření slova. Např. nezbydět nic jiného, než konstatovat, že grafickou podobou adjektiv na „—šský“ (dvě vysoká „s“) je správnější transkribovat jako „—ššský“, protože podoba grafika vůbec nebyla respektována. Za standardní se považují takové podoby slov a tvarů slov, které v době vzniku textu (nikoli v době vzniku památky) byly podle poučení historické mluvnice výsledkem vývoje předchozího a východiskem dalších změn v systému zvukových prostředků a gramatických forem jazyka.

21. Texty se přepisují latinkou. Jsou-li latinské citáty nebo cizojazyčná slova psána odchylným písmem, uvede se to jen v poznámkách, popř. při popisu rukopisu (tisku) v úvodu k edici. Strídání různých velikostí typů v originále se řeč, užívá se místo toho uvozovk. Uvozovkami se označuje zpravidla přímá řeč. V edicích, kde je vhodné značit citáty z autorů, činí se tak uvozovkami; v těch se pak přímá řeč uvozovkami nevyznačuje.

Rímské číslice se nahrazují arabskými, kde jsou obvyklé i v nové češtině (při udávání množství, peněžních částek atp.), naopak tam, kde jsou v nové češtině obvyklé jen římské číslice (označení panovníků, papežů apod.), užívá se římských číslic i v transkripci.

Vydávaný text se opatří interpunkcí. Je to interpunkce v podstatě obvyklá v nové češtině, ale je třeba jí adaptovat tak, aby respektovala jak zvláštnosti výstavby pro- cích a třeba motivováno jiným přínosem, ve vydávaném textovém pramenu (znamenka různé motivovaného členění, funkční užívání velkých písmen, různé prvky písařské nebo iluminatorské vyzdobení apod.). Mechanické členění textu interpunkčními znamenkami jen podle zásad nové češtiny je vzhledem k vlastnostem staré syntaxe je třeba nejlépe takové řešení, aby se moderními grafickými prostředky (tečkami, čárkami, středníky, dvojtečkami, pomlčkami) vystihly zvláštnosti starších větších a sou- větších útvarů. Starší způsob vyjadřování využíval nejen bohatě rozvinutých vět a souvětí, ale také polovětých vět, paralelních vět, přímě i polopřímě řeči apod., a všechny tyto prostředky kombinoval, vrstvil a kupil někdy až k nepřehled- nosti. Ukořelem doplněné interpunkce je, aby se text stal přehledným a srozumitelným. Interpunkce tedy vychází z interpretace a interpretaci umožňuje.

22. Tištěný text je podle uzavřených celků (kapitel, hlav, knih apod. — podle povahy textu nebo památky) na okraji očíslován po pěti řádcích nebo verzích. Podle tohoto číslování jsou uspořádány poznámky (a také vysvětlivky), at jsou umístěny kdekoli. Text tedy není rozbitý odkazovými číslicemi nebo značkami. Pagninování je vyznačeno rovněž na okraji. Číslo na okraji se vztahuje k svsi- cím uvnitř řádku, označujícím konec listu, stránky nebo sloupce rukopisu (tisku). Pro označení listů foliových rukopisů se užívá arabských číslic, pro označení arabských číslic — typ 1a1. U rukopisů s číslováními stranami (pagninovaných) se v textu vložíka z jiného rukopisu (mimo emendovaná jednotlivá slova) z kterého okraji značkou rukopisu a číslem příslušné strany v něm udáno, odkud z kterého rukopisu je přijaté místo vzato. U foliace tisků se užívá systému příslušného tisku i v druhé části složky, kde čísla nebyvají v tiscích uvedena) a přední nebo zadní strana malým písmemem — typ A1a.

Pokud je třeba v textu nebo v poznámkách označit konec řádku, označuje se svsičci 1. V poznámkách se užívá svsičce s číselným označením v případech, kdy je třeba vyvěřit, že se nějaký jev nebo problém objevuje na přechodu ze strany

na stranu (např. „boho[27b]hity“ pro označení toho, že písař na rubu listu nepsal ještě jednou slabiku „ho“, na lici téhož listu již jednou zapsanou).

23. V poznámkách k textu se k veškerému vzhledu užívá kurzivy. Citování slova textu se tisknou antikvou, a citují-li se přímo textový pramen, cituje se v podobě neantiskubované. O složení poznámek k textu viz zde v č. 17.

24. Dochované starší české texty a památky jsou psány čtverým pravopisem:

a) Pravopis jednoduchý — užívány pro zápis českých slov a později i souvislého textu před koncem 13. století (částečně také později). Je to využití písmen latinské abecedy, kterých je však méně než českých hlásek. Písaři si pomohli tím, že pro české hlásky, pro které není v latinské abecedě zvláštní písmeno, použili písmen pro hlásky příbuzné bez jakéhokoli oznamení. Při transkripci těchto textů dostává text v maximální míře standardní podobu.

b) Pravopis s přezřkovým — užívány od sklonku 13. století (náznaky jsou už z 12. století). Pro hlásky, pro které nemá latinská abeceda zvláštní znaky, užívá se s přezřkem, tj. spojení znaku pro hlásku příbuznou s jiným znakem, který v podobě signalizuje odchýlnou výslovnost. S přezřkovým systémem nebyl v průběhu svého užívání nikterak ustálený. Lze rozlišovat zhruba dva jeho vývojové typy: starší více usiloval o rozlišení hlavně rozdíly mezi souhláskami znělými a neznelými. Jednotliví písaři si tento pravopis individuálně upravovali. Je dosti textů, u kterých se lze po odpovědné analýze grafiky a jazyku značně přiblížit pravděpodobně dobové (nebo kraje, popř. i osobní) výslovnosti, avšak v mnoha případech se transkribovaný text musí omezit jen na standardní vyjádření zvukových prostředků.

c) Pravopis Husuv (diakritický) — místo psaní s přezřkem je snaha uvést v soustavu ojedinelou praxi některých písařů a uvést diakritických znamének, „nabodešnek“. Jsou to buď tečky (punctus rotundus) pro označení souhlásek palatálních (popř. i palatalizovaných), tupých sykavek a tvrdého //, nebo čárky (virgula) pro označení dýchů (a tiskl) také háček. Někdy čárky od teček nejsou k rozeznání a časem se místo tečky psal (a tiskl) také háček. Tento pravopis nebyl vlastně v starší době (v 15. století) nikdy dodržován důsledně. Budto se psalo dál pravopisem s přezřkovým, nebo se oba systémy kombinovaly. Existuje mnoho zápisů z 15. století, ve kterých se v užívání diakritických znamének projevuje silná inflace a tato znaménka nemají prakticky žádnou platnost. Dokonce je nutno dát pozor na rukopisy, kde jsou diakritická znaménka dodávána dodatečně a často mnohem později. U rukopisů, psaných poměrně solidní modifikací pravopisu s přezřkového, se vysleduje, že relativně věrně podobě dobového jazyka.

d) Pravopis bratrský — užívány od konce 15. století až do 18. století. Je to v podstatě pravopis Husuv s některými ustálenými tradičními jevy s přezřkového pravopisu. Byla od něho zavedena určitá pravidla o psaní „i“ a „y“ (v starších pravopisných systémech se znaky „i“ a „y“ užívalo nejčastěji bez rozlišení píslivosti, postupem 15. století lze pozorovat vytváření úzu již pravidelného, a ten byl pak pravopisem bratrským doveden k normě, jež v podstatě přetrvává až do úprav v době obrozenecké). Bratrský pravopis se ustálil zřetelnou náměstkou Grémnický české z roku 1533 a pro upevnění jeho užívání měly velký význam (s výjimkou oznamování kvantitativ samohlásek — ta v rukopisech vlastně nezevšeobecněla nikdy). Transkripce, respektující úzus textu a schopnou tento úzus interpretovat a vyvodit z něho konkrétní pravidla přepisů daného textu, lze u tohoto systému dospět k relativně věrně podobě dobového jazyka.

25. Přehled problematických znaků v jednotlivých systémech pravopisu:

Hlásky	Užívané znaky v pravopise			
	jednoduchým	s přezřkovým	Husově	bratrským
á	a	a, aa, a	á	á
é	e	e, ee	é	é
ě	e, i	ie, ye	ie, ie, e, ě	ě
ie	e, i	ie, ye; iee, yee; iie, ije, ije	ié, ié; ye, yé; ié, yé	—
i/y	i, y	i, y (často i s vlasovou čárkou)	i, y, i	i/y (rolištuje se ale „y“ jako spojka a po „z“, „s“)
i/y	i	i, y, i, y; y, ii, ii, ij, yy, yi, yi, y9	i, y	i; ij; y
ó	o	o, oo, o°, ó	ó	—
u	u	u, v, w	u, v, w	u, v—
ú	u	u, ú, uu, uv, vw	ú	y—
ou	—	—	ou; ou	ou
r	r	r, ev, se zvl. fon. diftazy: er, re, r, ur, ru, ro	r	r
l	l	l, ev, se zvl. fon. realizací: el, li, il, lu, ul, lo	l, l,	l, l (rolišeno)
ř	r, rs	r, rs, rz, rzss; zř, sr, zrs; rz, r, rz, rz; rzy (po zániku jolace)	r s tečkou,	ř, ř
ň	n	ny, ni (po zániku jolace); n, nh; yn; ng	ň	(ně, ne, ni)
t	t	t, tt, th	t	t
ť	t	t, th, tt; ty, ti (po zániku jolace); tg	t s tečkou,	(té, te, ti)
d'	d	d, dh, ddi; dy, di (po zániku jolace); dg	d s tečkou,	(dě, de, di)

v	v, u	u, uu, v, vv, w, ww	w, v, u	w
f	f	f, ff, ph, pf	f, ff, ph	f
k	c, ch	k, c, ch, ck	k	k
ch	h	h, ch	ch	ch
s	s, z	z, zz, vysoké s; s, sz, szz, ss	s, vysoké s	s, vysoké s
z	z, s	z, s, zs, ss	z	z
c	c	ch, cc, cz, cs; ts	c	c
š	s, z vysoké s	s, z, ss, vysoké s, dvě vysoká s	š, š, vysoké s	—š dvě vysoká s
ž	z, vysoké s	z, s, zz vysoké s	ž, ž	ž, ž
č	c, s vysoké s	cs, sc, zs, sz; ch, chz, sch; cz	č, č	č, č
j	i, y	i, y, g; gh gi, gy (po zánku jolace)	g, y	g, ole ya
g	g	g	g	g s háčkem

26. Označování délky samohlásek zdvojením znaku se objevuje v textech velmi starobylých. Její označování diakritickým znaménkem není zřejmosti až diakritického pravopisu, ale objevuje se už v řadě zápisů, psaných pravopisem spřežkovým. Ani texty, psané Husovým pravopisem, neoznačují však délku samohlásek pravidlem a důsledně. Totéž platí i o rukopisech a tiscích (ve značné míře), pokud užívají pravopisu bratrského.

Pokud textový pramen neoznačuje dlouhé samohlásky a grafickými prostředky neodlišuje dlouhé samohlásky od krátkých a naopak, užívá se v transkribovaném textu standardní staročeské kvantily, resp. té její modifikace, která se považuje za typickou pro danou vývojovou etapu, tj. pro dobu vzniku textu. Jestliže rukopis nebo starý tisk označuje dlouhé samohlásky, je třeba dodržovat jeho kvantilu, ale systémove. Vychází se přitom z předpokladu, že označení délky svědčí o délce, hlavně je-li označena čárkou (virgula), neužívání znaménka pro délku nesvědčí o níčem, ani o délce, ani o krátkosti. Kuriozní naznačování délky (zejména v některých zahraničních tiscích — Bendický, Normberk — z první poloviny 16. století) se nemusí a někdy ani nemůže respektovat, je však třeba zmínit se o existenci takových případů v sumérní ediční poznamce.

U cizích, hlavně biblických jmen vlastních je nutno opatrně rozhodovat, kdy zdvojené samohlásky naznačují délku a kdy odpovídají zdvojené vyslovnosti, popřípadě jsou jen výrazem grafické tradice; důležitým kritériem je tu psaní těchto jmen v souvěších textových pramenech latinských. V takových případech byvá na místě ponechat v transkribovaném textu zdvojenou samohlásku.

V některých rukopisech, hlavně z první poloviny 15. století, téměř pravidelně je každé „i“ opatřeno vlasovou čárkou. Jde o grafickou manýru, která nemá žádný význam pro řešení kvality hlásky /i/, ani její kvantily.

27. V transkribovaných textech se zřetelně užívá velkých písmen jen na začátku vět po tečce a u skutečných vlastních jmen. Přídomky a přezdítky ještě

za vlastní jména vždy považovat nelze: zpravidla se v nich ještě udržuje sémantický obsah slov. Také pojmenování bytosti a institucí, poživajících účtu (bůh, bůh otec, vysost, křídlovství, země atp.) byla ještě po celý středověk výrazně spjata s významem užitých výrazů — je proto správné je psát s malými písmeny na začátku. Jestliže se však v pozdějších textech užívá velkých písmen podle vyhraněné zásady (např. v oslovování), lze tuto zřetelnost přenést i do edice textu. Rozhodně však např. psaní každého podstatného jména s velkým písmenem na začátku takovou zřetelnost nemá.

28. Poznamky k jednotlivým hláskám a k jejich grafickému vyjadřování.
A — Není-li provedena přehláská /a/ v /ě/ popř. v /e/, nelze to v žádném případě považovat za zřejmost grafickou. Jde buď o analogii podle jiných tvarů téhož slova nebo podle slov příbuzných, kde podmínky pro přehlásku nebyly, anebo o regionální odchylku. Při transkripci se tu musí respektovat textový pramen.
V slovech cizího původu se někdy objevuje dvojnásek „ae“. Ten se transkribuje „e“, jde-li o slovo přejaté nebo o zčeštěnou podobu (např. „premonstrátský“). V citátovalých slovech latinských se transkripcie řídí zásadami, platnými pro vydávání textů latinských.

V slovech německého původu, zejména ve vlastních jménech, se rukopisně „aj“ ponechává, i když je místo původní německé dvojhlásky „eu“ (např. „Najstet“), protože nepochybně odpovídá zdejším (i nakonec německé) vyslovnosti těchto slov.

Dvojháská /aj/ se od konce 15. století objevuje v podobě změněné v /ej/. Toto /ej/ si psaní spojilo také s novým „ej“, vzniklým diftonogizací z dlouhého /j/ popř. /i/. Vznikaly tak různé tvary, které asi v podobě, jak byly zapsány, neodpovídaly dobře vyslovnosti. Tato situace se řeší tak, jak se zachází se zvrtnými analogiemi u nástupnických fonémů /ie/ a /i/ a jak je zásada zacházet se zvrtnými analogiemi. V transkripci se užívá podoba, která odpovídá jazykové tendenci té doby, ale nerespektuje se vybočení z vývoje řady zvrtnou analogii. Rukopisně „mljn“ nebo „mlajn“ se ponechává tak, jak je psáno (tištno) v textovém prameni, hyperekorektní „mlajn“ se transkribuje „mljn“. Stejně se respektuje podle pramenu koncovka „dobry“ i „dobroj“, avšak „dobroj“ se transkribuje jako „dobrej“. Podle pramene se přepisuje „vojvoda, hejman“, ale upravené se na tuto podobu zvrtnou analogii vzniklé „vojvoda, hejman“, a tím spíše také eventuelní „vyvoda, hlyman“. Respektujeme rukopisně „tajny“ i „tejny“, protože nejde o zásad zvrtné analogie, nýbrž o ústup regulérní změny hláskové působením analogie podle „tajnit“ apod.

Rukopisně i v tiscích se pravidlem vyskytující „au“ (na místě staršího a původního „ú“) se podle svědecky mluvnice vyslovovalo (asi od samého začátku pronikající diftongizace, jak se to dá také teoreticky podle zákonitosti přestavby systému dlouhých samohlásek předpokládat) jako /ou/. Proto je také jednotně bez poznámky jako „ou“ transkribujeme. Samozřejmě v slovech a zejména ve vlastních jménech německého původu se ponechává „au“ (např. „Mauvic, Gra-nauer“), protože nejde o střídající starého /ú/.

B — V českém materiálu není problémů. V slovech (i vlastních jménech) německého původu se někdy střídá „b“ a „p“. Vydával přepisuje v těch případech jednotně podle toho, která podoba se v daném textu vyskytuje častěji.

C — V slovech latinského původu, avšak zdomácněných, se eventuelní „c“ (ostatně vyslovované jako /k/) přepisuje jako „k“ (např. „kontrakt, kontrabuc“). Pokud takové slovo zcela podružuje původní cizí tvar (objevuje se v textu jako citátové slovo latinské), píše se podle zásad transkripcie latinských textů (srov. např. „contra-citus“ proti „kontrakt“, „conversio“ proti „konversis“ nebo „konverzi“).

V slabice „cy“ se při transkripci píše jen „i“, kromě ovšem těch případů, kdy „cy“ (pokud se v textech, zejména starších (ze 14. a 15. století) objevuje „c“ místo je vzité (např. „Cyril, cylindr“).

„t“ (vyslovovaného /t/) (např. „cisťac, célestny“), je třeba v transkripci zachovat jako projev tendence k asibilaci. Jde-li však o výrazné molení znaku „t“ a „c“ a o zvrtnou písničkovou analogii, nelze psaní „t“ místo „c“ a naopak respektovat.

Velké množství textů neurolišuje dobře /c/ a /č/. Kde je dobré rozlišení těchto dvou hlásek, přepisuje se podle pramene a eventuelní (jedinné) nepochybné odchylky se upravují podle naprosto většiny (s poznámkou). Kde grafické rozli-

šeni není nebo kde kolísání je zcela běžné a nelze z něho nic vyčíst, přepisuje se k standardní podobě slov a tvarů.

Znak „c“ užitý v českých slovech, kde není pochybnosti o výslovnosti /k/, se přepisuje jako „k“ (např. „crag“ jako „kraj“, „Colda“ jako „Kolda“).

Objevují-li se v cizích vlastních jménech nebo i v cizích slovech vůbec „-c“ místo „-z“ (např. „Franc“ místo „Franz“), přepisuje se podle většiny v daném textu.

Ve skupině „cs“ je třeba značně opatrnost. V textech ze 14. a 15. století, kde není jasné grafický rozlišení „c“ a „č“, je správné se držet standardní podoby slov (např. „dědicství“); rozlišuje-li pramen „c“ a „č“, je možno — zejména v textech z konce 15. a ze 16. století — transkribovat podle rukopisu „cs“ (např. „dědicství“). Samostatně se nerekonstruuje tato skupina ani v té, ani v oné podobě, je-li podle výslovnosti zjednodušena v „c“ (např. „dědicství“); zjednodušení v „c“ není pravidelné a svědectví grafiky nebývá průkazné (souvisí s celkovým kolísáním při užívání znaku pro hlásky /c/ a /č/).

V pramenech z 15. a 16. století, kde se v koncovce „-ice“ někdy píše „icze“, se v transkripci užívá jen podoba „-ice“ (např. „Bratronice“).

Č — O rozlišování hlásek /č/ a /c/ podle jejich grafiky je pojednáno v předchozím oddávce.

Pokud prameny zaznamenávají změny v původních skupinách „šč“ a „čč“, ponechává se stav nebo kolísání podle předlohy (např. „šťastný“ i „šťastny“, „nebožák“ i „nebožik“, „větší“ i „větč“ nebo „větč“); je třeba ovšem dát pozor na blízkost znaku „c“ a „t“ a na opisovačské matení jich.
D — V některých slovech se dlouho a tradičně psalo „d“ dvojené (např. „rodada“); transkribuje se s jednoduchým „d“ („rada“).

Pokud jde o slabiku psanou „dha“ a „tha“ nebo „dya“ a „lya“, je třeba rozbořením grafiky posoudit, zda v slovech cizího původu jde ještě o dvojslabičnou výslovnost (ai-d-bel, křes-ti-an) a její grafické vyjádření, nebo zda už tato výslovnost splynula s výslovností domácích slov (např. mlá-d-čá-ko). Podle toho je nutno transkribovat. Pro 15. století je transkripcce „diabej“ a „křestan“ už zcela bezpečně anachronismus.

E — Hlavním problémem u hlásky /e/ je její historické střídání s dvojhlasikou /ě/. Na místě této dvojhlasiky nastoupila samohláska postupně ve všech pozicích (nejprve po /j/ a /i/, dále po /d/, /t/, /l/ — tu se i dnes píše tradičně „ě“, ač se po /d/, /t/ a /i/ vyslovuje samohláska, ne dvojhlasika — pak postupně po /z/, /s/, /č/ a konečně po /z/, /s/, /c/ a /f/. Zůstala a vyslovuje se podnes po retních /b/, /p/, /m/, /v/ a také /h/; ovšem i tu v některých krajích pronikla výslovnost samohlásková (např. /pekny, mesto, vedet/). U textů, vzniklých do první poloviny 15. století, se ponechává znak pro dvojhlasiku /ě/ tam, kde je jotace naznačena v rukopise. Od poloviny 15. století lze nechat na jotaci, zejména zjistit-li se při rozboru grafiky, že psaní znaku „ie“ a „ye“ je buď ojedinelé, nebo se neřídí žádnými pravidly, že je to tedy jen grafický, nikoli jazykový. Grafickou tradicí se nejdříve drželo psaní dvojhlasíky ve zvrtném zjmeně „se“, ač se tam nepochybně už dávno dvojhlasika nevyslovovala.

V době zanikání jotace a v době kolísání výslovnosti samohláskové i dvojhlasikové pronikalo někdy psaní znaku „ie“ nebo „ye“ (zpravidla bez rozlišení mezi nimi) na místa, kde nikdy dvojhlasika nebyla; mluví se o nenděžitě jotaci. Ta se při transkripci nerepektuje, nezaznamenává a na těch místech se transkribuje „e“ (podle povahy edice, buď bez poznámky, nebo s paušální konstatováním, u vědeckých edic k účelům filologickým s upozorněním na jednotlivé případy).

Jestliže se v rukopisech objevují stopy zaniklé jotace po retních, transkribují se taková místa se samohláskou (může jít o nářeční jev ve shodě s tendencí vývoje jazyka).

Dvojhlasika /ej/ se v souvislosti s přestavbou systému dlouhých samohlásek v češtině objevuje od konce 15. století místo /y/ a /i/, např. „beji, celej, deteje se, cejit“. Při transkripci se to respektuje. I když jde o jev, který nepropukl do spisovné podoby nové češtiny, je v souladu s vývojem tendencí jazyka.

Při transkripci se ponechává také střídání „e“ a „i“ podle pramene (např. „myšlenka“ popř. „myslenka“ i „myšlínka“ popř. „myšlínka“). Ponechává se také „e“ vložené na místech, kde to není dnes obvyklé (např. „dotekl se“).

F — V přejatých slovech se píše jednoduché „f“ tam, kde staré rukopisy mají zdvojené „ff“ („offerer“ se přepisuje „ofera“). Totéž se týká českého „ufati“.

Jako „f“ se transkribuje v domácích a zdomácněných slovech i psané „ph“.

G — V českých slovech se vyskytlí znak „g“ transkribuje jako „j“. V cizích slovech je třeba při transkripci přihlídnout k přizpůsobení podoby slova českému jazyku a jeho prostředkům, k pravděpodobné starší výslovnosti i k dosvědčené výslovnosti pozdější. Grafika ukazuje na pravděpodobnou staročeskou výslovnost /Ejpt/, rukopisně „gindzich“ se bez rozpatku přepisuje „Jindřich“, v 15. a 16. století není představitelná výslovnost /relijon/, a proto se přepisuje „religion“. Tisky pak ukazují na pozdější (a snad knižnější) výslovnost /Egypt/ tím, že se důsledně tišně „gy“, v takových případech se grafika respektuje.

U slova „evangelium“ se užívá podoba s „g“ vsude, kde není důvod pro jiné psaní, zvláště na výslovnosti. Takový důvod může být přechod k zaznamenávání výslovnosti /evandélium/; jestliže se taková výslovnost vyskytuje, pak může jít jen o střídání /evandélium/ a /evanjelium/. Také v případech, že je výslovnost /g/ v ostrých slovech vyjádřena známkem „g“ s háčkem a u „evangelium“ nikoli, je nutno přepisovat „evanjelium“.

Jde-li o záměnu (vlivem výslovnosti) „k“ a „g“, nechává se psaní podle pramene nejen „kde“ i „gde“ a „ko“ i „gdo“, ale i později „kunt“ i „grunt“, „markrabství“ i „margrabství“ apod. Nemůže-li mít (zejména na konci slov) psané (tišně) „g“ oporu ve výslovnosti, přepisuje se jako „k“; např. „retung“ se přeíše „retunk“.

H — Aspirované „lh“ se v českých i v zdomácněných cizích slovech nerepektuje, rukopisně „doroha“ se přepisuje „Dorota“. U slov německého původu, zejména vlastních jmen se při kolísání („Purkart“ a „Purkath“) v prepise užívá jednotné podoby, a to té, která má v daném prameni většínu.

I — Rozlišování znaku „i“ a „y“ (jde o jednu hlásku /i/) se řídí etymologií a gramatickou analogií, tedy zásadami, platnými v nové češtině.
V cizích slovech a v cizích vlastních jménech se transkribuje podle dnešního úzu, ale s přihlídnutím k možné odchylce výslovnosti (vedle „Augustin“ je možné i podoba „Augustyn“, svědčí-li pro ni grafika pramene). Při kolísání se volí jedna podoba, zpravidla která má většínu.

Dlouhé /i/ se střídá s dvojhlasikou /ie/, vychází je přitom historicky původní dvojhlasika /ie/. Znak „ie“ nebo „ye“ už ve starobylých rukopisech bývá nahrazován prostým známkem „i“ nebo „y“, tedy známkem pro prostou samohlásku. Až do konce 14. století to lze považovat za grafickou odchylku, popřípadě za písmičkou chybu. Při transkripci je třeba na takových místech psát „ie“ (s poznámkou). V průběhu 15. století a spis v jeho druhé polovině je nutno respektovat pronikající změnu původního /ie/ v /i/. Ani v starších textech (ze 14. století), ani v mladších (z 15. století a pozdějších) nelze respektovat, jestliže se zvrtnou analogií objevuje nenděžitě „ie“ na místě původního „i“. V těch případech se přepisuje zásadně „i“, a to buď s paušální poznámkou, nebo (zejména ve vědeckých edicích k filologickým účelům) s poznámkami k jednotlivým místům. Jestliže pramen ukazuje na to, že je znak „ie“ nebo „ye“ jedním ze znaku pro vyslované dlouhé /i/, přepisuje se důsledně jen s „i“. Poznornost zasluží ty případy nenděžitě „ie“ v koncovkách, kde je morfologickou variantou vedle „-iej“; pak tu (v rukopisech, kde se /i/ a /ie/ rozlišuje) je třeba takové tvary s redukováním „-ie“ respektovat.

V zdomácněných vlastních jménech cizího původu se „ei“ přepisuje jako „ej“ (např. „Vaidštein“).

J — Problém je hlásky /j/ na začátku slov před souhláskou, kde tato /j/ tvořila tzv. pobocnou slabiku. Často odpadalo. Ponechává se nebo není zaznamenáno podle stavu pramene. Transkribuje se také na místech, kam bylo vloženo (zpravidla ve shodě s výslovností a zvláště na n), např. „nejni“.

V textech ze 16. století a později se objevuje „j“ v zvrtného zjmena „se“ („ise“); je to věc čistě grafická a není vhodné ji respektovat.

K — V cizích slovech počastěji se transkribuje tak, jak bylo vysloveno: „se-questr“ se přepisuje „sekvestr“, „inkvizici“ se píše za „inquizici“.

L — Někdy se „l“ střídá s „r“ — transkribuje se podle pramene (např. „alkyř“, „pulkrabský“, ale také „arkyř“, „pulkrabský“, podle toho, jak je psáno v rukopise).

Slabice (slabikotvorné) /l/ a /r/ bývá ve staročeských rukopisech psáno buď

prošlým „i“ a „r“, nebo s původními vokály, umístěnými před souhláskou nebo za ní. Jde o zvláštní způsob fonetické realizace těchto slabických hlásek. Při transkripci se tyto původní vokály zachovávají a umísťují se ve shodě s rukopisným způsobem psaní. Např. „posskwemyne“ se transkribuje „poskwenenie“, „nelzel“ = „nelze“, „wurba“ = „urba“, „wlytawa“ = „vltava“). Nerozlišuje se však původní psaní „i“ a „y“, „srydze“ i „srydze“ = „srydce“), zejména v těch rukopisech, ve kterých se jedné nebo druhé litery užívá bez rozlišení. V čistě čtenářských edicích, kde se původní vokály objevují zcela ojedinelé, lze na jejich zaznamenávání rezignovat.

Některé tisky a zřídka i rukopisy z 16. století důsledně užívají tvrdého „i“ k odlišení od netvrdého „i“. V králických tiscích je toto rozlišení opřeno o výslovnost (bezpečný krajovou). Někteří autoři (Rosa) i tiskaři si vytvořili vlastní systém rozlišování obou znatků. Rozlišení dvojho „i“ v transkripci je žádoucí jen u edicí speciálně filologicky orientovaných.

M a N — Někdy se navzájem záměňují — ponechává se podle pramene (např. „hamfejt“ i „hamfešt“).

U slov cizího původu na „—unk“ (z „—uny“) se objevují varianty s „ñ“. Přepisuje se tak, jak dosvědčuje pramen (např. „retunk“ i „retuňk“), a to jednotně podle většiny.

O — V textech ze 14. století není podstatných problémů. Jakmile se diftongizuje /o/ v /uo/ (to se pak dál monofongizovalo v /ú/), dochází k přesahování této monofongizace i ke krátkému /o/: tyto přesahy se jakožto analogie respektují (např. „buoha, broži“).

Tam, kde je /o/ plně diftongizováno, je třeba dobře zvažít transkripci slov a tvarů, kde se vyskytovalo dříve dlouhé /o/, jež se zkrátilo v krátké /o/. Je vhodné dávat přednost krátkým variantám (např. nevysskytje-li se v daném textu, který jinak „uo“ má, podoba „sluove“, „chlapum“, je lépe přepsáno „slove“, „chlapom“).

Tzv. přehláska /o/ v /e/ (např. „oráčev“) a v /ie/ (např. „oráčiem“) se respektuje.

J — Ji v textech z 15. a 16. století na začátku slov diftong „ou“ (zpravidla psaný „au“ — např. „autary“) místo staršího a pak zachovávaného /ú—/i, nechává se v transkribovaném textu (tedy: „outery“).

R a ě — Někdy může být velmi obtížné tyto dvě hlásky rozlišit — grafika není jednoznačná. Neměli rozlišení možné podle jejich grafiky nebo je-li grafika v zřejmém rozporu s nepochybnou výslovností, je třeba sáhnout k standardní podobě, podle potřeby s poznámkou. Pozornosti je třeba tam, kde uvnitř skupiny „rz“ probíhá nějaký šev (např. „drz-niti“, „dr-žiti“ — dvojí — vedle „dřiti“ — vše psáno „drzeje“). Pověštině se ovšem „rz“ přepisuje jako „r“,

V slabice „ry“ se v cizích slovech podléhá psaní s „y“ (např. „frystung“), ale ve vlastních jménech je lépe se přidržit úzu, který se vžil a udržel do nové češtiny (např. „Friedrich“).

O slabičem „i“ viz u „i“.

S — V psaní hlásky /s/ existuje mnoho pestrosti, proto je třeba věnovat rozlišení hlásek /s/ a /š/ důkladnou úvahu, opírající se o podrobný rozbor rukopisu (a někdy i tisku). Také rozlišení mezi /s/ a /z/ nebývá, a to zvláště v starších rukopisech, zcela snadné.

V textech zejména z 15. století i pozdějších bývá původní hlásky /s/ na začátku slov, dle jako předložka (neokalizovaná) a předpona velmi často záměňována s hláskou /z/, a to i ve výslovnosti, i v písmu. Příčinou toho vedle nevyhnanosti grafiky je také spodobá znelost v souhláskových skupinách. Casem se však toto záměňování vniklo všem, zákonitostem a pravidlům. Při transkripci je proto, zejména pokud jde o texty z 15. století a pozdější, vhodné se přidržit původu tohoto /s/ a /z/, respektováním původu se text ční aspoň srozumitelným. Je to zvláštní případ standardizace. Samozřejmě se přitom musí dbát všeho, co mělo vliv na vývoj takové formy, tedy i původu předpony: podle významu se mezi sebou musí dobře rozoznávat původní „s—“, „z—“ (jež navíc je buď původní „z—“, nebo zjednodušením souhláskové skupiny vzniklo ze „sz—“), jak bylo formulována ediční poznámka, popřípadě do jaké míry budou zaznamenány jednotlivé úpravy proti prameni, to zleží na stavu pramene i na účelu a dosahu edice.

Podoba zvrtného zájmena „jise“ v textech ze 16. století a později je zvrtná analogie formální a není vhodné ji respektovat.

Š — O rozlišování hlásek /s/ a /š/ a o jejich grafice bylo mnohde řečeno výše (snov. v předchozím odstavci a v č. 20). Vodítkem rozlišení musí být podrobná analýza grafiky. V sporných a nerozhodných případech je nutno sáhnout k standardní podobě textu. U cizích slov a jmen záleží také na stupni počestění.

Pokud se v některých slovech stíhá „š“ a „c“, při transkripci se to respektuje (např. „čtvtek“ i „štvtek“).

T — V předložce a předponě „ot“ se ponechává „t“ nebo „d“ podle pramene, a to i tam, kde je nové „od“ jako výraz provedené spodoby znelosti při výslovnosti, i tam, kde se toto změna prosladila analogií (proto „ote“ i „ode“).

V slovech latinského původu, ale vělených do slovní zásoby češtiny, se původní latinské „t“ přepisuje podle výslovnosti jako „c“ (např. „designaci“), je-li latinského slova užito jako citlivého, řídí se psaní „t“ a „c“ směřnicemi pro vydávání textů latinských.

Záměnu znaku „t“ a „c“ je nutno respektovat, jde-li o výraz změň ve výslovnosti („cišuc“ jako projev asiblace, „Frantisek“ vedle „Francisek“ jako vžeství nové výslovnosti, bezpečně doložené a potvrzené přetvrdím). Avšak zřetelné matení znatků „t“ a „c“, zejména písařskou zvrtnou analogií („t“ místo „c“) patří jen do poznámek, popřípadě do obecné charakteristiky grafiky pramene.

U — Pro znak „u“ a pro hlásku /u/ je třeba vždy předchozího rozboru, co znak znamená a jak se hlásky /u/ vyjadřuje.

Rada zvláštností je u znaku „w“. Může znamenat kromě „u“ a „v“ také „vu“ a „vú“ (např. „zvk“ = „zvuk“, „dvw“ = „dvů“) nebo dokonce i „v + o“ (např. „wbraztech“ = „v obráztech“, „when“ = „v oběh“ nebo „v ohn“ — je třeba přitom respektovat stav mezi „ó—“ a „ú—“ v daném textu, může totiž jít o možnost čtení „vúher“ apod.). Přepisuje se podle fonetické analýzy znaku „w“ a ve vědeckých edicích se způsob psaní poznámenává, buď sumární poznámkou v úvodu k edici, ide-li o manyru rukopisu, nebo v jednotlivých poznámkách, jde-li o ojedinelé případy výskytu.

Na počátku slov označuje znak „v—“ stejně „u—“ jako „ú—“, a to i v textech, které kvantitu označují (např. „vpoliti“ = „upolítiti“, „vmyssi“ = „umysli“). Dosazuje se standardní kvantitě, přitom je si třeba uvědomit, že nemusí být vždy přesně zachycena dobová výslovnost.

Jako krátké „u“ se přepisuje znak „v“ v pltnosti předložky (a předpony) před rhltností (např. „u měste“), ale jen tehdy, jestliže v prameni má „v“ pltnost „u“ na začátku slov.

V — Pro rozlišení od „u“ platí, co bylo řečeno při „u“.

Prohetické „v—“ před „o“ se v přepise zachovává (např. „vokno“, „von“). Spjívání předložky „v“ s „v“ na začátku slova se upravuje. Ukazuje-li rukopis na čení „býti vězení“, upravuje se na „býti v vězení“, nikoli však na „býti u vězení“.

V — Srov. poznámky k hláске /i/.

V textech psaných bratrským prvopisem se samozřejmě upravuje psaní spojky „y“ na „i“, a znaku iota se užívá také po „š“ a podle zásad rozlišení (se zřetelem k etymologii a gramatické analogii) též po „c“, „z“, a „s“. Nelze měnit prameně „y“ v „i“, jde-li o morfologické rozdíly staršího jazyka proti jazyku dnešnímu, např. např. adf. „ryzy, ryza, ryze“ (s tvrdým skloňováním), přežívající staročeský akuzativ a instrumentál plurálu „přátele, nepřítel“, nebo o rozdíly nářeční.

Z — O rozlišení hlásek /z/ a /ž/ a /s/ a /š/, popřípadě i /š/ platí to, co řečeno v poznámkách k hláskám /s/ a /š/.

Zp. Tyto poznámky lze shrnout do několika obecných zásad:

a) Opakně a zásadně se posuzují a rozlišují rozdíly jazykové, týkající se hláskové stavby jazyka a morfologie, a rozdíly grafické čistě formálního charakteru, bez dosahu významového (ať jde o význam gramatický nebo lexikální).

b) Variabilita se při transkripci textů připouští tam, kde je výrazem zákonitého pohybu v jazyce a odráží přechod systému zvukových prvků i gramatických prostředků do jedné kvality k druhé. Za zákonitosti se přitom považuje i analogie.

c) Za dublety se nepovažují formy vyplývající z působení zvrtné analogie, vbočující ze systému a ze systémového charakteru změn, dokladající nejistou a působící chaos v jazyce.

d) Registrování dublet při transkripci textů je sevrnější v textu starších, neopak

otevřenější úpravám je u textů mladších (počínaje 15. stoletím, zejména jeho druhou polovinou).

e) Cím lepší a pečlivější byla práce pisáře nebo tiskáře vydávaného textu, tím méně problémů řeší editor a tím méně jeho zásahů je třeba. Edice takových textů, pečlivě porizovaných a odpovíděně zpracovaných, se také co nejvíce přibližují objektivnímu obrazu jazyka dané doby.

f) Při kolísání v jevech, které jsou v souvislosti s včleněním cizích lexikálních prvků do českého jazyka, může být kritériem výběru také početnost jejich vyskytnutí.

g) Na to, jak a do jaké míry bude aplikace obecných zásad transkripce na konkrétní text doprovázena a objasněna poznámkami, má vliv také charakter edice.

30. Vydávatel je povinen obezřetně postupovat na základě zevrubné analýzy grafiky při řešení problémů transkripce, a také při vyjadřování zvukové podoby jazyka vydávaného textu. Ale dleto více, je povinen dbát obezřetnosti při řešení těch vydávatelem problémů, které se týkají jevů gramatických, a to jak morfoloogických, tak syntaktických.

V zádnem případě nelze gramatické formy upravovat, a to ani ve smyslu archaizace se zretelem k době vzniku památky nebo se zretelem k představě ideální podoby staré češtiny, ani směrem modernizace, ba ani vyrovnáváním kolísání v témž tvaru. Lze a je nutno emendovat jen zřetelné chyby pisářské (u proto-grafů) nebo opisovačské (u opisů). Nelze zapomenout na to, že i bizarní tvary vznikaly různými analogiemi, vyrovnáváním morfoloogických typů, někdy naopak směrů u jejich různé motivované rozlišení. Editor musí být natolik zndlý historické mluvnic a zdánlivosti i tendenci ve vývoji jazyka, aby dovedl rozhodnout, kdy už daný tvar, danou konstrukci nebo daný větný útvar nelze vyložit jinak než jako chybu — jen pak má právo sáhnout k emendaci, a to k takové, která vychází z povahy chyby pisářovy nebo opisovačovy. Např. vynechání písmena lze opravit jen jeho doplněním, chybou koncovku lze opravit jen tou koncovkou, s níž mohla být užitá zřetelně chybá koncovka zaměněna atp.

Také posouzení odřezek, lykrajících se slovní zásoby, význam slov, jejich vztahů, jejich vlastností, jejich spojitelnosti s jinými slovy atd., to vše vyžaduje značné zkušenosti s jazykem jednotlivých etap jeho vývoje. V lexikální oblasti je třeba ještě více osobní zkušenosti editorovy, protože se nemůže opírat o žádné úplné a zevrubné zpracování slovní zásoby, jaké pro obci historické mluvnic představuje dílo Jona Gabuera, doplněné dnes už moderními pracemi Fr. Trávníčka, M. Komárka, V. Vážného, A. Dostála, A. Lamprechta, D. Šlosera, J. Bauera, J. Pordka a dalších.

IV. Úprava textu netranskribovaných vydání

31. U textu, z věžných důvodů vybraných pro vydání paleografická, se zachovává způsob psaní rukopisu, pokud je možno jej listem vystihnout. Přitom se dodržují tyto zásady:

a) Nechbá se individuálních návyků pisářových, pokud nemají žádný význam pro text (ozdobné vyplňování konců řádků, užívání úznych variant písmen bez významové platnosti, vyznačování písmen barevně apod.), je však třeba se o nich zmínit obecně v úvodu při popisu rukopisu.

b) Zkratky se rozvádějí. A to i tehdy, když jde o ustálené, přesné grafické vyjadření (např. v případě trojhlasek „pro“, „pra“, „pi“, „apod.“), i tehdy, když jde o skutečnou zkratku, která někdy může být při plném vyjadření provopisně nebo hláskotvorně nejednoznačná („capla“ = „kapitola“ nebo „kapitula“ nebo i lat. „capitola“). Rozvedení zkratky je nutno v textu graficky vyznačit: vše, co není vyjadřeno písmeny, dává se do kulatých závorek, např. „p(fo)“, „p(tr)“, „p(tr)“, „cap(fo)la“ nebo „cap(fo)la“ atp. Pokud se rozvádění zkratk neodchyluje od této zásady nebo pokud se drží v mezích, stanovených — pro individuální případy — v úvodu k edici, neobstánuje se rozvádění jednotlivých zkratk v poznámkách k textu.

c) Cističe se vzhledem k nejednoznačnosti nechtávají v původní grafice.

d) Samostatná slova se píší odděleně ve smyslu zdánlivých tendencí jazyka díla, i když rukopis píše některá samostatná slova dohromady (přidložky se jmény apod.). V případech, kdy není jasno, zda jde jashě o předložku se jménem nebo

o příslovočnou spěžku (kritérium je především význam), dává se přednost psaní zvlášť.

e) Do textu se vkládá interpunkce, odpovídající členění vět a souvětí, a to podle zásad, obvyklých v moderní češtině. Výjimky tvoří případy, kdy rukopis (zpravidla texty a památky pozdější) má interpunkci podle vlastního systému; pak se ovšem respektuje tato interpunkce a užívá se jejích znaků (kolmic, teček na dolní nebo horní úrovni řádek, různých ozdobných pomlček apod.), moderní interpunkce se pak nedoplňuje). Uvozovky se v netranskribovaných edicích zpravidla nepoužívá. — Interpunkce se nedoplňuje, jestliže je ve vydání také text transkribovaný s interpunkcí.

f) Velká a malá písmena se ve vydání nechtávají podle stavu v rukopise.

32. Všechny emendace na místech porušených vinou pisáře nebo pokážených listem špatného dochování rukopisu, pokud se jich editor v paleografické edici odvažuje (srov. č. 14), musí být na první pohled patny. Části textu, převzaté do vydání odjinud než ze zdánlivého rukopisu, jsou tištěny kurzivou. Opravy v jednotlivých slovech jsou vyznačeny stejným způsobem: opravené slovo (nikoli jen jeho jednotlivé písmeno) je tištěno kurzivou. V případech, kdy je emendace vyspekulována a nemá oporu v jiném rukopise, je emendované slovo (které je fakticky dodáno editorem) tištěno didkritickým pravopisem (jímno přírody, kdy emendace vyplývá přímo z opravy špatně čteného přibuzného znku — tu užívá se transliterace, a to včetně písmena, které se dodává náhradou), je tištěno rovněž kurzivou a dále do špičatých závorek (). Ke každému emendovanému místu je podáno vysvětlení v poznámkách k textu. Pokud emendace záleží v tom, že se zápisu v rukopise editor doporučuje něco vypustit (slovo nebo skupiny slov jsou psány dvakrát, pisár omylem opsal místo, které do textu nepatří, apod.), vypuštěná část se do textu nedává, ale je zaznamenána v poznámce a tam je její vypsání podle potřeby zdůvodněno. Nechtávají z nějdelého úvodu vydávatel v textu nadbytečné prvky, dává je do hranatých závorek [] (tzv. atletacních).

33. Rozlišení textu, označení řádek a vyznačení foliace (poginace) pramene je stejné jako u edice transkribovaných a řídí se stejnými zásadami (srov. v č. 22).

V. Závěr

34. Ve vydání starých textů nelze vidět jen pomocný prostředek k získávání materiálů pro další odborné studium různého zaměření, ale také velmi odpovědnou a poměrně obtížnou činnost, která je vyvíchotem mnohostanné filoloogické práce a příprav. Současné však nelze v potřebě a ve vědecké potřebě dorážet všechny otázky, s kterými je editorské zpracování textu spjato, vidět předážku rozvíjení ediční práce. Dořešit leckteré otázky a dál dovést názory na činné filoloogické problémy umožňuje právě vydávání pramene a využívání jich k studiu jazyka jednotlivých vývojových etap. Ovšem v každém případě musí být edice, má-li plnit svůj aktuální úkol i své další poslání, na úrovni veškerého soudobého vědění o jazyku a o době, které se vydávaný text nebo vydávaná památka týká.

35. Ito směřnice byly připraveny k projednání na III. husitoloogickém sympoziu v Táboře. Tam jsem 13. září 1983 přednesl referát o zásadách, na kterých byly zpracovány, k textu zpracovaných směřnic se vyjadřili zkoušení editoři dr. M. Neudědová, dr. K. Hádek a doc. dr. J. Pordk. Jejich připomínky, za něž je jim třeba vyslovit dík, byly včleněny do této relativně konečné verze. Ta byla dokončena v říjnu 1984.